

F. FONT MÁRTA

Magyar–orosz* politikai kapcsolatok a 12. században

(1118–1199)

Jobbára a kijevi évkönyvből¹ ismert orosz–magyar kapcsolatok közül II. Géza korának (1141–1161) és III. Béla idejének (1172–1196) katonai eseményei (1148–1152, 1188–1189) jól elkülöníthető egységet alkotnak, az 1118–1148 közötti szórványos akciók háttere azonban nehezebben értelmezhető.

Az időrendben legelső híradásokról, amelyek 1118-ból és 1123-ból származnak, megállapítható, hogy összetartozó adatok.² A Magyarországra érkező Jaroszlav Szvjatopolcsics azonos a magyar krónika Bezen fejedelmével,³ és valószínűsíthető kétszeri segítségkérése II. Istvántól.⁴ Jaroszlav Szvjatopolcsics már apja, Szvjatopolk nagyfejedelemsége idején (1093–1113), valamikor 1097–1100 között lett a volhíniai Vlagyimir ura.⁵ Szvjatopolk nagyfejedelem politikája eredményeként Jaroszlavnak az első felesége magyar lehetett, így minden bizonnyal őt kell látnunk László 1091-es oklevelének méltóságnévsorában:⁶ „Gerazclaus filius regis Ruthenorum”. Ez esetben a „rex” a „knyaz” (fejedelem) fordításának értelmezhető, mivel Szvjatopolk csak 1093-tól volt kijevi nagyfejedelem (velikij knyaz). Jaroszlav és László leányának házasságáról ennél konkrétabb adatunk nincs. Mégis e feltételezés mellett szól, hogy Szvjatopolk 1099-ben éppen őt küldte Kálmán királyhoz segítségért.⁷ A szakirodalom azonban Jaroszlav második házasságát említi gyakrabban, ugyanis Szvjatopolk nagyfejedelem politikájának másik irányvonala Lengyelország volt, és ezt a szövetséget Szvjatopolk leánya, Szbiszlava és III. (Ferdészájú, Krzywousty) Bolesław (1102–1138) házassága teremttette meg.⁸ E kialakult szövetségi szálak nyomán keres támogatókat a volhíniai fejedelem 1118-ban.

Hogy pontosan mi miatt távozott Volhíniából, arra nem kapunk magyarázatot sem az Ipatyjev évkönyvből, sem pedig az Ipatyjev krónika szövegét szinte szó szerint megismétlő 1479. évi moszkvai szvod adataiból.⁹ Valószínű, hogy az 1113-ban kijevi nagyfejedelemmé előlépő Vlagyimir Monomah, Szvjatopolk korábbi ellenfele, ország-egyesítő politikájával szegült szembe Jaroszlav. A „bojárjai elpártoltak tőle” kitétel pedig a Monomah-párti előkelők felbukkanását jelenti a volhíniai Vlagyimirban. 1113–1118 között még nem került egymással összeütközésbe Vlagyimir Monomah és Jaroszlav. Ez magyarázható belpolitikai okokkal, hiszen Vlagyimirnak előbb a kijevi felkelésen kellett úrrá lenni, ezt követően pedig Bizánccal került konfliktusba. Az orosz–bizánci háborút az 1116. évi békekötés zárta le.¹⁰ Vlagyimir Monomah trónra-kerülésekor a Kijevi Rusz jelentős területeit uralta részint saját ellenőrzése által, részint fiaian keresztül, részint a Monomah nemzetségen kívüli, de vele szövetséges viszonyt ápoló fejedelmek segítségével. Ilyenek voltak kezdetben a peremisl-tyerebovli Rosztyiszlavicsok, sőt eleinte házassága révén hozzájuk látszott kötődni Jaroszlav Szvjatopolcsics is. Intenzív lengyel kapcsolatai azonban kedvező háttérrel biztosítottak a függetlenedésre. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy 1117-ben bizonyos ha-

* A keleti szlávok ma létező etnikai tagoltsága a középkorban még nem alakult ki. Az évkönyvekben „ruszkijnak” a Kijevi Rusz lakóit nevezték és a keleti szlávok összességét értették e fogalom alatt. Az alábbiakban az „orosz” megjelölést ezzel a tartalommal használjuk.

talmi átrendeződés is történt: Vlagyimir Monomah ekkor hívta el Novgorodból legidősebb fiát, Msztyiszlavot és Perejaszlav-Russzkij élére állította, Jaropolkot pedig a Duna vidékére küldte.¹¹

Az otsinájától¹² megfosztott Jaroszlav útja először Magyarország felé vezetett, majd – segítséget nem kapván – Lengyelország felé vette útját. Onnét Ferdeszájú Boleslaw segítségével próbálkozott visszaszerezni fejedelemségét, 1120 és 1122 között több alkalommal is, de sikertelenül.¹³ Andrej Vlagyimirovics kun segédcsapataival mindig visszaverte támadását. Ez ösztönözhetette Jaroszlavot arra, hogy 1123-ban több helyről is támogatást szerezzen. A korábban is meglévő lengyel segítség mellé magyar és cseh csapatokat is szerzett; a magyar király, II. István (1116–1131) személyesen indult hadba.¹⁴ A cseh részvételnél nincsenek személyekre utaló adatok, Florovszkij feltevélezéseit a házassági kapcsolatokról felettébb hipotetikusnak tartjuk.¹⁵ Az sem látszik lehetetlennek, hogy az orosz évkönyvekben említett csehek II. Istvánnal együtt érkeztek, a magyar király ugyanis 1120-ban és 1122-ben I. Vratislav elől menekülő emigránsokat fogadott be.¹⁶ Ezúttal Jaroszlav oldalán találjuk a „halicsi” Rosztyiszlavicsokat, ami azért feltűnő, mert a 11. század végétől mindig Vlagyimir Monomah oldalán álltak. E fordulatban benne rejlik a halicsi politika alapelve, amely Hrusevszkij értelmezésében így szól: a halicsiak politikáját kezdettől fogva mind Kijevvel, mind Volhinia-val való szembenállás jellemezte, ez különösen nyilvánvaló minden olyan esetben, amikor Volhinia a kijevi nagyfejedelmek vagy szövetségesük kezében volt. A Rosztyiszlavicsok akkor fordultak szembe Vlagyimir Monomahhal is, midőn Volhinia megszerzésével számukra veszélyessé vált.¹⁷ Így lehetett a korábbi ellenfél, Jaroszlav 1123-ban szövetségessé. Hrusevszkij helyesen ragadta meg a halicsi politika lényegét. Úgy véljük, a halicsi fejedelmek Lengyelországgal és Magyarországgal folytatott politikáját is ugyanezen elvek határozták meg. Tehát Halics (adott esetben Peremisl-Tyerebovl) a környező országok és fejedelmek között lavírozva próbál függetlenné válni. Így érhető, hogy 1123-ban olyanokkal kerül egy táborba, akikkel korábban kivétel nélkül konfrontációban volt; akár Kálmán 1099-ben ellenük vívott ütközetére, akár III. Boleslawal szemben az iménti (1122) ellenségeskedésre gondolunk.¹⁸

Magyarország részéről Jaroszlav Szvjatopolcsics támogatása a korábbi tradíciók folytatását jelentette, hiszen Szvjatopolk nemzetségével a kapcsolat már I. László óta létezett, a Monomahokéval pedig – ha konkrét információk nincsenek róla – feszült lehetett a viszony Eufémia Vlagyimirovna elküldése miatt.¹⁹ Ha arra keresünk választ, II. István vajon miért nem nyújtott segítséget Jaroszlavnak már első jelentkezésekor 1118-ban, ezt a magyar külpolitika egészét vizsgálva találjuk meg. Makk F. úgy vélekedik, hogy „II. István uralkodásának első évtizedét súlyos külpolitikai kudarcok sorozata jellemzi”,²⁰ amely csak az 1120-as évek közepétől kezd rendeződni az elszigeteltség oldódása felé. A külpolitikai aktivitás azonban II. István uralkodásának második felére is jellemző marad.²¹ 1118-ban háború folyt Velencével a dalmát városok birtoklásáért és konfliktushelyzet alakult ki az osztrák–magyar, illetve a cseh–magyar határon. A békekötésekre csak 1119-ben került sor.²² A feszültségek 1123-ra minden bizonnyal oldódtak, így vált lehetővé a volhiniai hadjárat, amely a külpolitikai „nyitás” első állomása lehetett.²³ Az indítékok közül ki kell kapcsolnunk azt az elemet, hogy tudniillik a királyt a Kálmánt ért súlyos vereség bosszúja vezérelte. Akiktől ugyanis Kálmán vereséget szenvedett (a halicsi Rosztyiszlavicsok), ezúttal a magyarokkal egy táborban vannak Vlagyimir város falai alatt.

Orosz területen katonai összecsapásra nem került sor, Jaroszlav még az ostrom megkezdése előtt meghalt, és a hadjárat félbeszakadt. II. István részéről a hódítás igénye nem merült fel, így eme hadjárata is beillik az osztrák, illetve a cseh határon kibombant konfliktusok sorozatába. Véleményünk szerint az 1123. évi eseményeknek – a kö-

vetkezmények szempontjából – fontos eleme a halicsi fejedelmek és a magyar király találkozása a résztvevők egyazon táborában. Bár erre véletlenül került csak sor, a magyar–halicsi közeledés kezdetei valószínűleg innen eredeztethetők. Igaz, a hadjárat során említett fejedelmek, a peremisli Volodar és a tyerebovli Vaszilko a következő évben, 1124-ben meghalnak.²⁴ Előfordulhat, hogy jelen volt az örökükbe lépő Vlagyimirko Volodarevics is.

II. István korának több orosz vonatkozású eseményéről nem tesz említést sem az orosz évkönyv, sem a magyar krónika. A krakkói Długosz viszont arról tudósít az 1127-es évnél, hogy Vlagyimirko Volodarevics és testvére, Rosztjiszlav között viszály dúl. A Zvenyigorodot és Belzet birtokló Vlagyimirko megpróbálja megszerezni Rosztjiszlavlától Peremist, de terve nem sikerül. A harcok során mindketten támogatókat keresnek; Vlagyimirko a magyaroknál kísérletezik: „...exterrorum subsidia uterque quaesivit, Wlodimir Pannoniorum Rosczislaus Ruthenorum, Hungaris autem servis Wlodimirko solatia (auxilia), quae imploraverat, ferentibus...”²⁵ A segítség mibenlétének keresésekor Hrusevszkij járhat közel a valósághoz, midőn azt állítja, hogy II. István vadászatot színelve az orosz–magyar határon tartózkodott, de tevőlegesen nem kapcsolódott be a belviszályokba.²⁶ Hrusevszkij a magyar király „in marchia Ruthenorum” tartózkodási helyét²⁷ kombinálta össze Długosz adatával. A „Vita Conradi archiepiscopi Salisburgensis” (amelyben a Magyarországra érkező követ a magyar királyt „in marchia Ruthenorum” találja) datálást nem tartalmazó forrás, de a szövegben Felicián esztergomi érsek (1127–1129) neve előfordul, általában ezt szokták kormeghatározónak tekinteni. Így az esetet Gombos is 1127-re helyezi, míg Pauler hibásnak tartja a II. István korára vonatkoztatását.²⁸

A „marchia Ruthenorum” térbeli elhelyezése nem kevesebb problémát jelent. Lehet „rutének földjének”, „rutén határvidéknek” fordítani, Pasuto viszont oroszok lakta területnek értelmezi, az Oroszfalva típusú településekhez hasonlóan.²⁹ Mi magunk hajlunk a marchia=határvidék (confinium, fines, limites) értelmezés felé, és az orosz határhoz közel eső vidékre vonatkoztatjuk.³⁰ Úgy véljük, e lépés beilleszthető II. István külpolitikájának egészébe: 1127-re végetért és békekötéssel zárult az osztrák–magyar konfrontáció, ennek záróakkordja a követ magyarországi útja. Az eset 1127 nyara előtt történhetett, vagyis az 1127–1129 közti magyar–bizánci háborúskodás³¹ kirobbanása előtt. Ekkor II. István Vlagyimirko megsegítése érdekében nem tett többet, mint „ugrásra készen” állt a határ magyarországi szakaszán. Véleményünket Długosz híradására építjük. Hitelt adhatunk neki, mert:

1. az 1120-as évekre az Ipatyjev krónikával megegyező adatainál a datálások is megegyeznek,

2. a Rosztjiszlavicsokra vonatkozóan vannak ún. „taticsevi információk” is, amelyek napjainkra elveszett-eltűnt évkönyvekből származnak³² és más évkönyvekben nem, de Długosznál megmaradtak,

3. Długosz munkája 1129 előtti anyagában egy ismeretlen orosz forrást őrzött meg, Perfeckij eme ismeretlen forrást a Rosztjiszlavicsok krónikájának nevezte, amely az 1079–1128 közötti időszakot mutatja be.³³

Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy ez az eset egy kialakult halicsi–magyar szövetség működéséről árulkodik, és II. István politikájának egy eddig ismeretlen lépésére világít rá.³⁴

*

II. Béla orosz politikájánál érintenünk kell a Borisz kérdést is, egyrészt Kálmán fia Borisz orosz származása-kapcsolatai, másrészt szívós küzdelme miatt, melyet a magyar trón megszerzéséért folytatott.³⁵ Borisz Kálmán és Eufemia Vlagyimirovna állítólagos gyermeke³⁶ a Kijevi Ruszban látta meg a napvilágot, miután anyját Kálmán elta-

szította magától. Törvénytelen származása csak a magyar krónikában bukkan fel, amikor trónigényének jogalapját akarta megkérdőjelezni az Álmos-ági krónikás.³⁷ Más kortárs szerzők Kálmán fiának tartják, illetve nem szólnak a törvénytelen származásról.³⁸ A trónkövetelő neve Borisz/Borics olvasatban is szerepel a történeti irodalomban. Mivel Kijevben született és az egyik első orosz szent nevét kapta, úgy véljük, a Borisz olvasat a helyesebb.

Pozitív ismeretek híján csak feltételezhetjük, hogy Borisz gyermekkorát a Kijevi Ruszban töltötte. 1130–31 táján került Bizáncba, ahol magyarországi trónaspirációihoz támogatást keresett. A támogatás helyének megválasztása helyesnek bizonyult, hiszen a magyar–bizánci viszony feszült volt. Azzal azoban nem számolt Borisz, hogy Bizánc erőit a belvillongások és a szeldzsuk emirátusok elleni háború kötötte le.³⁹ Van olyan vélemény is, mely szerint Borisz első politikai fellépése nem Bizáncban, hanem Magyarországon történt. E kutatások azonosítják Boriszot az 1128. évi trónkövetelő Bors ispánnal.⁴⁰ Az azonososság mellett érvel Kerbl azzal, hogy II. István ellen vele együtt összeesküvő Iwan comes sorsa a lefejezés lett, Bors comesnek pedig csak száműzetés jutott, ennek oka az Árpád-házi származás lehetne. Makk F. viszont olyan indokkal cáfolja ezt, hogy az Árpád-ház tagjait a dux cím illette meg, nem nevezhették őket egyszerűen comesnek.⁴¹ Olyan adatok, amelyek perdöntő módon igazolnák egyik vagy másik álláspont kizárólagosságát, nincsenek.

Bizáncban a trónigény elvi elismerésén kívül (ld. krales cím és előkelő házasság) más segítségre Borisz nem számíthatott, ekkor vette útját Lengyelország felé. Itt az esélyei kedvezőbbek voltak, mivel III. Bolesław Kálmán szövetségese volt és Boriszot úgy fogadták mint a Kálmán-párt újabb képviselőjét.⁴² II. István halála, illetve a magyarországi uralkodó körök megosztottsága miatt Borisz tervei nem tűntek reménytelennek. Am mire a trónaspiráns Borisz és a már megkoronázott Béla a Sajó menti csatában összecsapott (1132. július 22.), esélyeik már korántsem voltak egyenlők a Kálmán-párt megtizedelése miatt. A csatában II. Béla oldalán felsorakozó magyar–osztrák haderővel Borisz lengyel segítői és orosz segédcapatok álltak szemben.⁴³

A Sajó menti csata II. Béla győzelmével végződött, Borisz és Béla ügye azonban a térségben más erőket is megmozgatott. Béla egyik nővére a cseh Sobeslav felesége volt, akit nem lehetett nehéz Lengyelország ellen hangolni, hiszen Szilézia területén a cseh–lengyel összecsapások amúgy is gyakoriak voltak. Ugyancsak régebbi „hagyományokra” tekintenek a halicsi–lengyel összetűzések is. Úgy gondoljuk, hogy azt a halvány közeledést, amely Vlagyimirko és II. István között elkezdődött, II. Béla folytatta, bár erről csak jóval később értesülünk. II. Gézának mondja Vlagyimirko egy alkalommal (1152-ben): „a te atyád vak volt, és én segítettem neki, fegyvereimmel, csapataimmal az ő sérelméért a lengyelekkel harcoltam...”⁴⁴ A konfliktusok sorozata 1135-ben zárult le a merseburgi birodalmi gyűlésen.⁴⁵ Úgy véljük azonban, Lothar császár beavatkozását elsősorban nem Borisz ügye indukálta, hanem a birodalom szélen kirobant fegyveres konfliktus alkalmat adott neki arra, hogy a szorongatott helyzetben levő III. Bolesławot ismét a vazallusi függés elismerésére kényszerítse. Bolesław a tizenkét év óta elmaradt adó megfizetésére kötelezte magát, és emellett elállt Borisz támogatásától is.⁴⁶

Az Ipatyjev évkönyv adata egyértelművé teszi, hogy Vlagyimirko (ekkor még nem egész Halics ura!) II. Béla oldalán állt, ezért úgy véljük, III. Bolesław és Borisz seregéhez a volhiniai Vlagyimirból érkezhettek csapatok.⁴⁷ E feltételezést két körülmény is igazolni látszik. Az egyik: a volhiniai Vlagyimir fejedelme Andrej Vlagyimirovics volt, Vlagyimir Monomah fia, Borisz anyai nagybátyja. A másik: az a halicsi politikai gyakorlat, amely Kijevvel és Volhíniával való oppozíciót tartotta szem előtt.

Az 1132–35-ös eseményekkel kapcsolatban a szakirodalomban felbukkanó néhány tévedést korrigálni kell. H. Rüiss a *Handbuch der Geschichte Russlands* társszerzőjeként azt írja, hogy II. Bélának Evprakszija nevű orosz felesége volt,⁴⁸ ami nyilvánvaló tévedés. Borisz tartózkodási helyét illetően úgy vélekedik Kerbl, hogy a Sajó menti csata után 1135-ig a Szepességben maradt, a hivatkozott forráshely alapján e feltételezést megalapozatlannak tartjuk.⁴⁹ Valószínű, hogy a vereség után Borisz visszatért Lengyelországba, de ezt megerősítő adatunk – sajnos – nincs. Óvatosságra kell intenünk Godyslaw Paszko (Baszko) krónikájával kapcsolatban is – Borisz ügyeit illetően. A kútfő 30. caput-ja a „De expulsione Colomanidis regis Haliciensis” címet viseli. Am a „Colomanidis” láttán hiába asszociálunk a „Kalamanos” alakra, ahogyan bizánci források nevezik a trónkövetelőt, ő halicsi király sohasem volt, akkor sem, ha a forráskiadáshoz fűzött magyarázó szöveg egyértelműen Boriszsal azonosítja. Kerbl szerint elképzelhető, hogy Borisz királynak címezte magát, de magyar királynak!⁵⁰ A nevezett lengyel krónika vaskos tévedéseket tartalmaz: összekeveri az 1132 körül lezajlott eseményeket és személyeket a majd egy évszázaddal később szereplő II. András fia, Kálmán halicsi királyságával.⁵¹

A Sajó menti győzelem (1132) és Borisz politikai eszközökkel történt félreállítása (1135) után bekövetkezett belső konszolidáció az 1130-as évek közepétől aktívabb külpolitikát eredményezett.⁵² Az aktívabb külpolitika jeleként 1138-ban II. Béla segítséget küldött Jaropolk kijevi nagyfejedelemnek.⁵³ A két évkönyv adatai közül az 1138. évi datálást tartjuk helyesnek, mivel az Ipatyjev évkönyv ultramárciusi évkezdetet alkalmaz.⁵⁴ Ugyancsak 1138-ra teszi az eseményt a Lavrentyjev-évkönyvre támaszkodó szuzdali krónika is. A szakirodalomban vegyesen fordul elő: 1139 szerepel Paulernél és Makk Ferencnél, 1138 pedig Kristó Gyulánál.⁵⁵

Ez a segítségnyújtás II. Béla váratlan lépésének tűnik, hiszen a halicsi Vlagyimirkón kívül más orosz kapcsolatáról nem tudunk. Deér J. értékelése szerint II. Béla „uralkodásának csaknem valamennyi ténye... belső szükségletből, a trón biztosításának vágyából fakad”, ezt a lépést is a Borisz támogatásától való félelem diktálta.⁵⁶ Ezzel ellentétesen érvel Kristó Gy.: „Béla sajátos módon annak a Jaropolknak az oldalán lépett a harcokba 1138-ban, aki testvére volt Kálmán eltaszított feleségének, Eufémiának és nagybátyja Borisznak. II. Béla orosz szövetségéből arra lehet következtetni, hogy Borisz ekkor nem tartózkodott Oroszországban.”⁵⁷ Az tény, hogy Borisz tartózkodási helyét nem ismerjük, de az is, hogy Bélának ekkor már nem kellett tartania tőle, hiszen Borisz belső bázisát felszámolta, külső támogatóit leszerelte. Béla akciójának magyarázata talán az lehetne: Jaropolk nagyfejedelem a csernyigovi Vszevolod Olgovics ellen támad, akinek jó kapcsolatai voltak a lengyel Bolesławal,⁵⁸ Borisz hajdani támogatójával. Béla tehát ellenségének szövetségese ellen vonult.

Magyarázatunk hiányos, hiszen nem tudjuk, milyen úton kérte Jaropolk a segítséget. A Csernyigov ellen vonuló sereg majdnem a Kijevi Ruzs egészéről verbuválódik, ott vannak a halicsiak is.⁵⁹ Ez a tény bizonyossá teszi, hogy e lépéssel a halicsi–magyar szövetség nem borult fel.

Ugyancsak a halicsi–magyar szövetség jegyében küldött 1144-ben katonai segítséget a halicsi Vlagyimirkónak a fiatal magyar király, II. Géza. Az Ipatyjev-krónikában részletesen leírt hadjáratot Berezskov 1144 őszére helyezi.⁶⁰

Vszevolod Olgovics nagyfejedelem (1139–1146) és a halicsi Vlagyimirko összecsapásának előzményeit vizsgálva kiténik: nem csak arról van szó, hogy a nagyfejedelem Vlagyimirkótól hatalmának elismerését követelte. Ezt bizonyára megtette már 1139-ben is. Vlagyimirko számára ekkor Vszevolod vált veszélyes ellenféllé, illetve Vszevolod számára ekkor vált lehetővé Vlagyimirko hódoltatása. Vszevolod ugyanis a Monomah nemzetségtől kompromisszumok árán 1142-ben megszerezte Volhiniát. A kompromisszum eredményeként a korábban Volhiniát birtokló Izjaszlav Msztyiszlavics

Perejaszlav-Russzkij élére került, és így a nagyfejedelmi trón „várományosa” lett.⁶¹ Volhinia és Kijev összekapcsolásán kívül veszélyessé váltak Vlagyimirko számára Vszevolod Olgovics lengyel kapcsolatai is. A senioratus elve alapján 1138 óta a krakkói főhatalmat II. Władisław birtokolta, akinek fia 1141-ben Vszevolod leányát, Zvenyiszlavát vette feleségül. E szövetség értelmében Władisław orosz segítséget kapott fivéreivel szemben, ezt viszonzta Vszevolodnak 1144-ben Halics ellenében.⁶² E túlerővel szemben hívta a magyarokat Vlagyimirko. Összecsapásra azonban nem került sor, ezért mondja az Ipatyjev krónika, hogy a magyarok „nem voltak hasznára” Vlagyimirkónak. A csata csak részben az alkalmatlan csatahely miatt maradt el. Ennél lényegesebbnek tartjuk, hogy Vlagyimirko saját emberei szorgalmazták a harc elkerülését, attól való félelmükben, hogy Vszevolod a védelem nélkül maradt Halicsot elfoglalta. A békekötés Vlagyimirko ügyes diplomáciájának köszönhető (Vszevolod táborát megosztotta), valamint az 1400 grivna ezüstnek. A halicsiak (jelen esetben csak a kimondottan Halicsba valókról van szó!) és Vlagyimirko 1144-ben kezdődött konfliktusa a következő évben odáig jutott, hogy a Rosztizslavics nemzetség egy másik tagját, Ivan Berladnyikot trónkövetelőként léptették fel ellene.⁶³

1144-ben a magyar csapatokat Belos bán vezette, aki II. Géza anyai nagybátyja volt. Belos II. Béla idején került Magyarországra, II. Géza kiskorúsága idején a magyar politikai élet legfőbb irányítója volt. Joggal látja a szakirodalom, hogy nevéhez kapcsolható a II. Béla idején megkezdett politikai kurzus folytatása, annál is inkább, mert ennek nemcsak a halicsi jelenlét, hanem egyéb mutatói is vannak.⁶⁴

II. Géza házassága Eufrozina Msztizslavnával, Izjaszlav Msztizslavics kijevi nagyfejedelem (1146–1154) testvérével a következmények ismeretében (ld. II. Géza 1148–1152 közötti hadjáratait) a halicsi kapcsolatok megromlásának jele lehet. A házasságról csak az 1149. évi események sorában tudósít a kijevi évkönyv olyan formában, hogy II. Géza Izjaszlav sógora volt.⁶⁵ A házasságkötés idejét ennél mindenképpen korábbra kell tenni, hiszen II. Géza 1148. évi seregküldése is már e frigy következménye lehetett. Adatunk van arra, hogy amikor a második keresztahadjárat résztvevői VII. Lajos vezetésével átvonultak Magyarországon, a francia király és II. Géza komaságba került. Mivel VII. Lajos 1147 júliusában tartózkodott magyar földön, és lett II. Géza gyermekének keresztapja, Géza és Eufrozina házassága nagy valószínűséggel 1146 második felére tehető.⁶⁶

1146 folyamán változásokat figyelhetünk meg a magyar külpolitikában. E változások hátterében Borisz állt, akinek hollétéről 1135–1145 között semmit sem tudunk, 1145–46 fordulóján viszont megjelent a cseh uralkodónál, aki Magyarországgal 1140 óta hívös viszonyban volt.⁶⁷ Innét Konrád német-római király udvarába került. Magyarország és III. Konrád szövetsége felbomlott, miután a Konrád fiával eljegyzett Zsófia (Géza testvére) kolostorba vonult.⁶⁸ III. Konrád és Babenberg (vagy: Jasomirgott) Henrik osztrák őrgróf és bajor herceg szabad kezét adtak Borisznak zsoldosok toborzásához, akikkel 1146 áprilisában elfoglalta Pozsonyt.⁶⁹ II. Géza a támadás gyors visszaverésével az uralkodó elit egységét is demonstrálta; megtorlásként pedig 1146 nyarán kapcsolatba lépett VI. Welf herceggel, III. Konrád ellenfelével és rendszeres évpénzzel támogatta. Jasomirgott Henriket 1146. szeptember 11-én a Lajta menti csatában⁷⁰ legyőzte. II. Géza házasságkötésére is ebben az időszakban került sor, amikor politikájának homlokerében a Borisz-kérdés állt. A magyar király egyrészt bosszút állt Borisz egykori pártfogóin, másrészt meg akarta akadályozni, hogy Borisz ismét támogatókra találjon. Mivel Borisz unokatestvére volt mind Eufrozínának, mind a kijevi Izjaszlavnak, nagyon is valószínű, hogy a kijevi kapcsolat is Borisz ügyének esetleges felkarolását akarta megakadályozni.⁷¹ 1146-ban úgy tűnt, hogy Izjaszlav Msztizslavics szilárdan ül kijevi trónján. Ennek mutatója lehet, hogy saját hívének (a szokásokkal el-

lentétben egy orosz püspöknek!) metropolitává emelésére is vállalkozott. (1147. június 27.) Úgy véljük, az 1146-os politikai helyzet nem vetítette előre a halicsi Vlagyimirkóval való konfrontációk sorozatát. Ezért II. Géza házasságkötése nem tekinthető Halics-ellenesnek – legfeljebb potenciálisan –, sem pedig fordulópontnak az orosz politikában.⁷²

Izjaszlav és II. Géza érdekei 1147 folyamán egy újabb ponton találkoztak: a metropolita-választással Izjaszlav nyíltan szembehelyezkedett Bizánccal. A magyar uralkodó és Bizánc elhidegülését pedig az eredményezhette, hogy az átvonuló keresztesekkel együtt Borisz ismét megjelent Magyarországon, majd VII. Lajos seregével Bizáncba távozott. Boriszt ekkor néhány előkelő hívta az országba,⁷³ a hatalom megragadására semmi reális esélye nem volt. A kialakuló magyar–bizánci és Kijev–bizánci ellentét felerősödéséhez azonban már az európai helyzet járult döntő módon hozzá.

1148–49-ben a jelentősebb európai hatalmak közötti ellentétek és a hatásukra kialakuló szövetségi szálak két szembenálló táborra osztották az európai államok nagy részét, és éveken keresztül éreztették hatásukat. Ekkor jött létre az első, szinte az egész kontinenst behálózó szövetségi rendszer.⁷⁴ Alapjait az ún. „két császár szövetsége” teremtette meg, amelynek kiindulópontjával Mánuel bizánci császár és Berta Sulzbach német hercegnő 1146-ban kötött házassága szolgált. A kereszteshadjárat idején Bizáncban tartózkodó III. Konrád és Mánuel között 1148 őszén Thesszalonikében jött létre egyezség egy közös itáliai, normann-ellenes hadjárat kérdésében. Ezzel csaknem egy időben, ugyancsak a kereszteshadjáratból hazatérő VI. Welf herceg a szicíliai uralkodóval, II. Rogerrel lépett szövetségre III. Konrád, illetve Mánuel ellen. Ehhez a két „paktumhoz” csatlakozott a többi állam meglevő érdekezései, illetve érdeklentétei alapján. A két császár szövetségének tagja lett Velence a normannokkal való adriai rivalizálás miatt. 1149 nyarán Rogerrel kötött szövetséget VII. Lajos francia király, aki Bizáncot okolta a kereszteshadjárat sikertelenségéért, ugyanis Bizánc tizenkét évre békét kötött a törökökkel. Ebben a táborban találjuk a pápát, Szerbiát és Magyarországot is.⁷⁵ A szövetségi rendszer hatása megmutatkozott az orosz belső viszonyokban is.

A feudális széttagolódás folyamatában a 12. század közepi Ruszban a kijevi trónért vívott harcok során ún. „fejedelmi koalíciók” jöttek létre. Az egyik oldalon Vlagyimir-Suzdal és Halics, a másikon Volhinia és Szmolenszk vezetésével. A két csoport között ingadozó álláspontot foglalt el Csernyigov. A két szövetséges csoport ellentétes külpolitikai irányvonalat képviselt, ezt bizonyítja Bizánchoz való viszonyuk is. Élesen Bizánc-ellenes álláspontra helyezkedett a Volhinia–Szmolenszk csoport, erről tanúskodik a metropolita megválasztása a bizánci patriarcha kikapcsolásával. Ellenfeleiket ugyanakkor szoros szálak kötötték Bizánchoz.⁷⁶

Szólnunk kell a szövetségi rendszerben csak mellékszereplőként előforduló lengyel fejedelmekről és az orosz földön ugyancsak előforduló cseh segítségről. Lengyelország politikai fejlődése III. (Ferdeszájú) Bolesław testamentuma értelmében és objektív tényezők hatására szintén a széttagolódás irányába mozdult el. Az 1138 óta Krakkót uráló II. Władisław ellen 1146-ban egy lázadás tört ki, amelyben az oppozícióba került előkelők vettek részt. II. Władisław ellenében a mazóviai Bolesławot léptették fel, őt támogatta a nagy-lengyelországi Mieszko és a gnieznoi érsek is. Velük szemben Władisław III. Konrád német-római király segítségéhez folyamodott. Konrád még ugyanebben az évben Lengyelországra támadt, de az ugyancsak meghódoló – és az adót is megfizető – fejedelmek maradtak hatalmon: I. IV. (Kędzierzawy, Göndörhajú) Bolesław (1146–1173).⁷⁷ Az 1146. évi kijevi uralkodóváltás Mieszko és IV. Bolesław számára kedvező volt, hiszen mindkettőjük Izjaszlav családjából hozott feleséget: Bolesławé Verhuszlava, Vsevolod Msztyszlavics leánya, Mieszkóé Jevdokija, Izjaszlav

Msztyiszlavics leánya.⁷⁸ Ennek köszönhető, hogy 1149-ben mindketten Izjaszlav segítségére siettek.⁷⁹ Ugyanekkor a cseh II. Vratislavhoz is segítségért fordult Izjaszlav, ám Florovszkij ennél gyakoribb cseh részvételt feltételez.⁸⁰ A segítségkérés alapja Vszevolod Msztyiszlavics házassága (1143) lehetett egy „moráviai”(?) származású herceg-nővel, ám a cseh uralkodó helye a szövetségi rendszerben inkább a bizánci-halicsi oldalon volt.⁸¹

II. Géza házasságával létrejött dinasztikus, és az erre épülő szövetségi kapcsolat igen intenzív érintkezéseket eredményezett: II. Géza nem kevesebb mint hat alkalommal támogatta sógorát, Izjaszlavot a fejedelmek közti beháborúkbán.⁸² A hadjáratok eseményeiről igen részletesen tudósítanak az orosz évkönyvek,⁸³ közülük is elsősorban a kijevi évkönyv. A magyar krónikakompozíció csak röviden említi Géza orosz hadjárait, csupán kettőről van tudomása, az egyik, amelyben a király személyesen is részt vett.⁸⁴ További adatokkal szolgálnak a kor bizánci krónikaírói – Niketasz és Kinnamosz –, valamint a Mügeln krónika.⁸⁵ Az orosz hadakozással párhuzamosan a déli határ mentén bizánci háborúk is folytak.⁸⁶

orosz hadakozás	bizánci háborúk
1148 kora tavasz	1149 második fele
1149 karácsonya	1150 őszi
1150 őszi	1150 legvége
1151 febr.–márc.	
1151 június	
1152 első fele	1153
	1154 vége
	1155 tavasz

Fenti táblázatunk adatai szerint a két hadszíntéren zajló eseményeket csak egymással kölcsönhatásban célszerű vizsgálni. Szempontjaink a következők:

- milyen szerepet játszottak a magyar csapatok Izjaszlav oldalán;
- adnak-e támpontot az orosz földön zajló események a hadjáratok kronológiájának közelebbi meghatározásához;
- mely ponton mutatható ki a (korábban már áttekintett) nemzetközi kapcsolatrendszer hatása.

1148 tavaszán Izjaszlav Msztyiszlavics Csernyigov ellen gyűjtött sereget, amelyhez „Magyarországról is hozott csapatokat segítségül”.⁸⁷ Izjaszlav Csernyigov alá érkezvén három napig a vár alatt állt, ahová e terület fejedelmei (Izjaszlav Olgovics, Vlagyimir és Izjaszlav Davidovics) bezárkóztak. Mivel három nap elteltével sem támadták meg a nagyfejedelem csapatait, Izjaszlav Msztyiszlavics Ljubecs alá vonult, ahová a csernyigoviaiak is követték. A készülő összecsapást a folyók olvadása akadályozta meg. A magyarok közül többen rámentek a Dnyeper megolvadt jegére és odavesztek. A hadjárat közelebbi időpontjának meghatározására ez az egyetlen fogódzónk van, így a szakirodalom általában ennek megfelelően értékeli.⁸⁸ Izjaszlav nagyfejedelem és a csernyigovi Olgovicsok ellentéte akkor mérgesedett el, midőn az Olgovics nemzetség egyik tagját, Igor Kijevben meggyilkolták. Ennek dátuma ismeretes: 1147. szeptember 19.⁸⁹ Ezt követően készítette elő Izjaszlav a csernyigoviaiak hódoltatását. Döntő katonai

összecsapás nem történt, a magyar segítség mégis eredménnyel járt Izjaszlav számára: ha rövid időre is, de újból maga mellé állította az Olgovicsokat.

1149-ben már a segítségkérés szövegét is tartalmazza a kijevei évkönyv. II. Géza válaszában a következőket mondja: „háborúm van a császárral, ha szabad leszek, magam megyek, ha nem, csapataimat küldöm”.⁹⁰ Az első segítségkérés azzal egyidőben történt, amikor II. Géza csapatot küldött a Bizánc ellen lázadó szerbeknek.⁹¹ Ezután érkezett Izjaszlav újabb követe a „karácsonykor üljetek lóra” üzenettel. II. Géza egyrészt egy tizezres sereget küldött, másrészt pedig felvonult a Kárpátok mentén a halicsi Vlagyimirkót sakkban tartani. Ehhez az eseményhez kötjük a halicsi–magyar szövetség felbomlását.⁹² Hasonló üzenetváltás történt Izjaszlav és a lengyel fejedelmek (a nagy-lengyelországi Mieszko, a krakkói-mazóviai Bolesław és a sandomierz-i Henrik), valamint a cseh II. Vratislav között is. Nagy sereg gyűlt egybe, de a külföldiek Izjaszlavval egyetértésben jobbnak tartották követeket küldeni Vjacseszlavhoz és Jurij Dolgorukijhoz. Elfogadták Jurij békefeltételeit, azt, hogy az idegen csapatok távozása után hajlandó lesz Izjaszlavval tárgyalásokba bocsátkozni. Ennek alapján a csapatok hazatértek. A magyarok 1149 legvégén, az évkönyv szövegének megfelelően karácsonykor indultak útnak Kijev felé. Jurij Dolgorukij hadba vonulását Berezskov 1150. január közepére helyezi.⁹³ Azt is tudjuk, hogy a magyarok február 8-án már nincsenek orosz földön, mert ekkor Jurij a korábbi megállapodást felrúgva az Izjaszlavot uráló Luckot ostromolja.⁹⁴

1150 őszén a volhiniai Vlagyimirből fordult Izjaszlav a magyar királyhoz.⁹⁵ Ekkor a halicsi Vlagyimirko támadásától tartva küldte Magyarországra Izjaszlav a testvérét, Vlagyimir Msztyiszlavicsot. Géza rövidesen útnak indult, és Szanok elfoglalásával, valamint Peremisl környékének feldúlásával kezdte meg hadműveleteit Vlagyimirko ellen. Vlagyimirko fejedelem a magyar előkelők között támogatókra lelt, akiket nyilván az általa küldött arany is befolyásolt, és rávették Gézát a hazatérésre.⁹⁶ A gyors visszafordulásban a Magyarországot ért bizánci támadás híre is szerepet játszott.⁹⁷ Ez alkalommal kérte Izjaszlav a magyar király segítségét a legreménytelenebb helyzetből. Nemcsak nagyfejedelmi trónjától fosztotta meg őt Jurij Dolgorukij (1150 augusztusában), hanem volhiniai fejedelemségét is veszély fenyegette Vlagyimirko részéről. A magyar király győzelme Vlagyimirko felett megerősítette Izjaszlav helyzetét Volhiniában, erre utal, hogy már 1150 végén Kijev visszaszerzésének tervét fontolgatta.⁹⁸ A magyarokkal távozott Vlagyimir Msztyiszlavics, aki a magyar bán, Belos leányát készült feleségül venni. E házasság a Bizánc-ellenes magyar–szerb–volhiniai szövetség újabb megerősítésének tekinthető. Pasuto feltételezi, hogy Vlagyimir Msztyiszlavics ekkor harcolt a magyar király oldalán Bizánc ellen. Erre építi azt a tételét, hogy Izjaszlav és II. Géza között kölcsönös segítségnyújtás létezett.⁹⁹

Vlagyimir 1150 október végén érkezett Magyarországra II. Gézával együtt. Rövidesen távozott, de hamarosan ismét a magyar király közelében találjuk. A bizánci támadással elfoglalt Géza Vlagyimir vezetésével küldött sereget Izjaszlavnak 1151 kora tavaszán (február–március tájkán).¹⁰⁰ A magyarok Izjaszlav hadinépéhez csatlakozva részt vettek Kijev meglepetésszerű visszafoglalásában. Az évkönyv részletesen leírja a győzelmet követő lakomát, lovagi tornát, végül hírt ad a magyarok távozásáról is. A pontos datálást nehezíti, hogy a kijevei évkönyv megduplázva ír le bizonyos eseményeket, pl. Izjaszlav csapatainak bevonulását Kijevbe, Jurij Dolgorukij menekülését, a győzelmet követő lakomát és lovagi tornát.¹⁰¹ Berezskov az Ipatyjev és Lavrentyjev kódexbeli adatokat összevetve arra a megállapításra jutott, hogy Izjaszlav 1151. március 20-a körül foglalhatta el Kijevet, és legkorábban február végén indult el Volhiniából.¹⁰² Izjaszlav ezzel ismét nagyfejedelem lett. Sikerült megnyernie nagybátyját, Vjacseszlavot, aki a senioratus rendje szerint megelőzte Jurij Dolgorukijt. Vjacseszlav és

Izjaszlav megállapodása értelmében ketten együttesen birtokolták Kijevet és vele együtt a nagyfejedelmi címet.¹⁰³

Izjaszlav újabb csapatkérését fia, Msztyiszlav Izjaszlavics közvetítette 1151 júniusában.¹⁰⁴ A vezetésével útrakelt sereg azonban nem érkezett meg úticéljához, mivel a halicsi Vlagyimirko éjszakai támadásának áldozatul esett. Forrásunk szerint az este pihenőre tért és lerészegedett magyarokat rajtaütésszerűen támadta meg a halicsi fejedelem. Csak Msztyiszlav Izjaszlavicsnak sikerült egy kisebb kísérettel elmenekülnie. A kiievi évkönyv 1151 első felében is több eseményt megismételve ír le, ezek közé tartozik az 1151 áprilisát követő segítségkérés is.¹⁰⁵ Ez idő tájt Izjaszlav és Jurij Dolgorukij között két jelentősebb összecsapás is történt. Az első alkalommal Izjaszlav sikeresen megszervezett védekezéssel meghátrálásra kényszerítette Jurijt Kijev alatt, majd a Perejaszlavl melletti csatában fegyveresen is legyőzte. Az előbbi Berezskov 1151. május 19–26. közé helyezi, az utóbbiról pedig megállapítja, hogy 1151. július 17-én történt.¹⁰⁶ E két időpont között került sor a magyarok halicsi vereségére, legvalószínűbben júniusban. Végső soron Izjaszlav a Jurij feletti döntő győzelmet a magyarok nélkül aratta, majd 1151 szeptember elején Izjaszlav újabb győzelmet mondhatott magáénak. Ez volt az utolsó összecsapása Jurijjal.

II. Géza utolsó alkalommal 1152-ben támogatta Izjaszlavot, ezúttal a halicsi Vlagyimirko hódoltatása volt a tét.¹⁰⁷ Az üzenetváltás után Izjaszlav hada a magyarok elé indult, akiket ismét személyesen a király vezetett. A Szan folyónál Peremisl alatt találkozott a két sereg. Ezután megismétlődtek az 1150 őszi események: a megfutamított Vlagyimirko bezárkózott Peremisl várába, ahonnan a magyar érsekhez és hadvezérekhez küldött üzenettel emlékeztette Gézát arra, hogy milyen szolgálatot tett annak idején – 1135-ben – apjának, II. Béla királynak. Ajándékaival sikerült a magyar tábor megosztania, így Géza elállt a győzelem kiaknázásától. Izjaszlav és orosz szövetségesei el akarták venni Vlagyimirko birtokait, de a király és a magyar főemberek tanácsára megelégedtek esküjével, amit Vlagyimirko később „természetesen” nem tartott be. Géza azzal az ígérettel távozott, hogy ha kell, ismét Vlagyimirko ellen vonul, erre azonban már nem került sor. Az események leírása különböző az Ipatyjev és a Lavrentyjev kódexbeli szövegekben, állapította meg Berezskov. Korrekciója szerint a szövetségeseik közül először Géza érkezett a Szan folyóhoz, Vlagyimirko megfutamodott előle és békét kért. Ezt követően egyesült a magyar király és Izjaszlav serege, akiktől Vlagyimirko vereséget szenvedett, bezárkózott Peremisl várába és ismét békét kért. Berezskov szerint Vlagyimirko kétszeri megfutamodását és békekötési kísérleteit az Ipatyjev évkönyv összemossa.¹⁰⁸

A pontosabb datálást nehezíti, hogy Izjaszlav Jurij Dolgorukij felett aratott győzelme (1151 július) és Vlagyimirko elleni hadjárata (1152) közötti időben nem ismerjük a Rusz-beli eseményeket. E hadjáratot Pauler 1152 nyarára, Susarin 1152 tavaszára helyezi.¹⁰⁹ Úgy véljük, relatív kronológia alapján, a békekötés utáni események ismeretében elfogadhatjuk a hadjárat 1152 első felére datálását. Vlagyimirko 1153 legelejen meghalt, de előtte még ismét Izjaszlav ellen vonult; illetve összecsapások voltak Izjaszlav és Jurij Dolgorukij valamint Izjaszlav és a csernyigovi fejedelmek között.¹¹⁰

Az 1151–52-es években az intenzívebb északkeleti hadakozást lehetővé tette, hogy a bizánci hadszíntéren 1151 elején fegyverszünet megkötésére került sor, és a hadműveletek csak 1153-ban folytatódtak. Ekkorra viszont az orosz viszonyok változtak meg: két főszereplő is távozott az élők sorából – Vlagyimirko 1153-ban, Izjaszlav 1154 elején.

Az 1148–1152 közötti hadjáratok kronológiáját módosítanunk nem, csupán néhány esetben pontosítanunk sikerült. Korábban a hadjáratok idejének tartott néhány dátumról belátható volt, hogy a hadi eseményeknek csupán egyik fázisára értendő, il-

letve a segítségkérés idejét tartalmazza. A kronológia finomítására tett javaslatainkat az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

	segítségkérés ideje	a hadjáratok	
		kezdetje	vége
1.	1147 ősz/tél	?	1148 kora tavasz
2.a.	1149 szept.		
	b. 1149 késő ősz	1149 karácsony	1150 jan. 2. fele
3.	1150 aug./szept.	?	1150 okt. vége
4.	1150 dec./1151 jan.	1151 febr./márc.	1151 ápr. eleje
5.	1151 máj. vége	1151 június	
6.	?	1152 első fele	

II. Géza orosz hadakozásának értékelésekor többféle nézetel találkozhatunk a történeti irodalomban. Pauler Gy. a „családi érzelmek politikájaként” értékeli,¹¹¹ Deér J. szerint „e háborúból minden magasabb politikai cél hiányzik, annál határozottabban lép előtérbe a dinasztikus, familiáris jelleg.”¹¹² Az 1960-as évek történeti összegzései¹¹³ egyértelműen hódító célzatúaknak minősítik. Makk F. álláspontjával lehet egyetérteni, aki vitatja az előzőeket és úgy véli, hogy „az egyik esetben a dinasztikus szempont felesleges túlhangsúlyozása, a másik esetben a nem igazolható „hódító” minősítés zavarja a II. Géza-féle orosz politika megítélését.”¹¹⁴ Helyes értékelést akkor kaphatunk, ha e hadjáratokat nem elszigetelve, hanem a nemzetközi összefüggéseibe ágyazva próbáljuk meg értékelni. Ezt tette a szovjet történészek közül Pasuto és hozzá csatlakozva Susarin, magyar részről pedig Makk F. és Kristó Gy.¹¹⁵ Csak halicsi szempontból foglalkozik az eseményekkel Hruszevszkij.¹¹⁶ Hódításról már csak azért sem lehet szó, mert a status quo nem változott meg. A hat hadjáratból két alkalommal biztosan (1150/51 fordulóján és 1151. júniusában), két alkalommal pedig valószínűleg (1148 kora tavaszán és 1149/50 fordulóján) a magyarok nem önállóan, hanem orosz csapatok kontingenseként vettek részt a hadműveletekben. A két király-vezette akció is (1150. októberben és 1152 első felében) orosz szövetséggel együttműködésben bonyolódott le. A magyar csapatok önálló és sikeres katonai akcióban csak két alkalommal vettek részt – 1150-ben és 1152-ben –, amikor a király is jelen volt. A többi esetben a magyarok jelenléte Izjaszlav katonai fölényét volt hivatott demonstrálni ellenfelével szemben. A nagyfejedelem biztonságérzetét növelhette magyar szövetségese, aki kérésére minden alkalommal rendelkezésre állt. II. Géza részéről viszont Izjaszlav ügyének felkarolása a Halics–Bizánc vonallal való szembehelyezkedést fejezte ki.

Ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy II. Géza csupán egy rövid időre kötelezte el magát Izjaszlav mellett úgy, hogy szakított emiatt régebbi szövetségeseivel, Haliccsal – akit 1144-ben még katonailag támogatott. 1152-t követően nem vezetett újabb hadjáratot, noha erre ígéretet tett.¹¹⁷ Izjaszlav halála (1154) után, 1155-ben még pénzzel támogatta Magyarországra érkező anyósát,¹¹⁸ de az 1156-ban segítségért Gézához látogató Vlagyimir Msztyiszlavics – adataink szerint – üres kézzel távozott.¹¹⁹ A visszafogottabb orosz politikának oka lehet, hogy Magyarország a kétfrontos harc vállalására ekkor már nem volt képes, hiszen a bizánci háborúk az 1153–55-ös években folytatódtak.¹²⁰

II. Géza részéről a halicsi szövetség feladása és Izjaszlav támogatása egybeesik a szerbek ügyének felkarolásával és a Bizánccal való konfrontáció vállalásával. A volt szö-

vetségessel való szakítás azonban ekkor sem egyértelmű, hiszen 1150-ben és 1152-ben imponáló győzelmek után is „futni hagyták” Vlagyimirkót. A magyar tábor megosztottsága pedig arra utal, hogy a korábbi szövetségessel a magyar uralkodó elit is csak a „megleckéztetés” erejéig volt hajlandó szembefordulni.¹²¹ Ez annál is inkább valószínű, mert néhány évvel később, amikor Géza politikájában változás állt be, ismét visszatért a halicsi szövetséghez.

1156-tól, mikorra a magyar–bizánci háborúk is befejeződtek, felszínre kerültek a magyar belpolitika feszültségei, olyan ellentétek, amelyeket a hosszantartó háborúk tovább éleztek. A belpolitikai változást jelzik II. Géza testvéreinek, Lászlónak és Istvánnak – illetve támogatóik körének – igényei. Emiatt rendelt számukra Géza hercegi tartást,¹²² ám teljes szembefordulásuknak (ld. Bizáncba emigrálás) így sem tudta elejét venni. Időközben felbomlott a két császár szövetsége is, és a tartós bizánci–magyar ellentétek eredményezték a magyar király közeledését Barbarossa Frigyeshez (1152–1190), illetve a kapcsolatok javulását a korábban is a német–római császárt pártoló Jasomirgott Henrikkel és II. Vratislavval. 1158-ban ott vannak Géza követei a regensburgi birodalmi gyűlésen (Gervasius győri püspök és Héder udvarbíró), és csapatai Milánóban, Jasomirgott Henrik seregének kontingenseként. Ezidőtájt távozott Magyarországról Belos bán is, aki e fordulattal elégedetlen lehetett.¹²³

Ekkortájt közeledhetett II. Géza Jaroszlav Vlagyimirovics, halicsi fejedelemhez. Oka nemcsak a személyi változás (korábban nem ellene háborúzott Géza), hanem Jaroszlav Bizánc ellenes magatartása is. Jaroszlavot Bizánc ellen hangolta Ivan Rosztyiszlavics újbóli felbukkanása: ugyanis hiába kérte kiadatását Izjaszlav Davidovics nagyfejedelemtől. Ivan Kijevből Bizáncba vette útját, és egészen 1162-ben bekövetkezett haláláig ott is maradt.¹²⁴ A magyar–halicsi közeledést jelzi, hogy Géza emberei is ott vannak a Kijevbe küldött követek között.¹²⁵

Ezek után nem lehet csodálni, hogy a Gézát követő III. István (1162–1172), amikor sereget gyűjt szövetségesei közt a bizánci segítséggel érkező IV. István támadását kivédendő, halicsiakat is tudhat maga mellett.¹²⁶ Az esetről, valamint III. István és Jaroszlav leánya közt tervezett házasságról sem magyar, sem orosz forrás nincs, a bizánci kútfő pedig – e számára „mellékes” ügyben – szűkszavúnak bizonyul.¹²⁷ A magyar–halicsi szövetség küszöbönálló megerősítését (azaz a házasságkötést) meghiúsították Mánuel ellenlépései, ugyanis Halicsot sikerült a maga pártjára visszatéríteni.¹²⁸

*

Több mint két évtized múltával a korábbi kapcsolatok helyébe teljesen más jellegűek kerültek: III. Bélához érkezett a halicsi Jaroszlav fia, Vlagyimir és segítséget kért trónja visszaszerzéséhez. Erről az orosz évkönyvek és lengyel krónikák híradásai nyomán alapján értesülünk.¹²⁹ A korábbi felfogással ellentétben magunk a magyarok halicsi jelenlétét 1188 tavasza és 1189 augusztusa közé helyeztük.¹³⁰ Ezen belül szükségesnek tartjuk annak felvetését, hogy végülis hány hadjáratra került sor a nevezett időintervallumban, hiszen az általában használt többes szám a konkrétumokat homályban hagyja.

A halicsi konfliktus 1187 őszén robbant ki, Jaroszlav Vlagyimirovics (Oszmomiszl) október elsején bekövetkezett halála után. „Végrendelkezése” értelmében Halicsot Oleg, egyik ágyasától született fia uralta, Vlagyimirnak, a szuzdali hercegnővel kötött házasságából származó fiának a peremisli voloszyot juttatta. Röviddel Jaroszlav halála után Oleget a halicsiak elkergették, Vlagyimirra ruházták a fejedelmi jogokat. Ezt követte egy rövid nyugalmas időszak, majd a volhiniai Roman fellépését követően kényszerült Vlagyimir Magyarországra menekülni. A segítségkérést szinte azonnal követte III. Béla seregeinek útnak indítása.¹³¹ III. Béla személyes jelenlétére utalnak a halicsi előkelőkkel folytatott tárgyalásai, amelyeket aligha magyarországi tartózkodási

helyéről folytatott. Ezeket az eseményeket soroljuk az első hadjárat körébe. Úgy véljük, Béla király több hónapig is orosz területen tartózkodhatott, mivel az elűzött Roman támadásai rendre kudarcot vallottak. Roman Msztyiszlavics támadásainak visszaverése pedig inkább a magyar királlyal ott-tartózkodó nagyobb létszámú seregnek, semmint az András herceg kíséretében hátrahagyott kisebb csapatnak tulajdonítható. A magyar uralkodó minden bizonnyal a kijevi nagyfejedelmi címet viselő Szvjatoszlav Vszevolodiccsal folytatott tárgyalásai után – ennek hátterében András herceg halicsi uralmának elismertetését látjuk – tért vissza Magyarországra.

Egy másik alkalommal III. Béla segítséget küldött fiának,¹³² midőn a Szmolenszk felől támadó Rosztyiszlav fenyegette a magyarok uralmát. Ezt tartjuk a második hadjáratnak. Az erre vonatkozó 1189. évi datálást nincs módunkban más forrásból kontrollálni. 1189 augusztusában a lengyel hadakkal visszatért Vlagyimirral szemben András hercegnek menekülnie kellett, mivel újabb segítséget nem kapott, nem kaphatott, a Magyarországon ez idő tájt átvonuló keresztshadak miatt.¹³³ Így tehát két hadjáratot tudunk megkülönböztetni: III. Bélával bizonyára az országos sereg vonult fel. Egy évvel később egy segédcsapat jelent meg, míg az egész – 1188 tavasz–1189 augusztusa közötti – periódusban egy kisebb létszámú magyar haderő halicsi jelenlétével kell számolnunk.

Arra a kérdésre, hogy III. Béla halicsi jelenléte expanzióknak minősül-e, mindenképpen igennel kell válaszolnunk. Úgy véljük, ezt nemcsak olyan régóta ismert tényekkel lehet igazolni, mint III. Bélának egy zárai oklevelében felbukkanó „rex Gallicie” titulusa,¹³⁴ vagy a magyar seregek tipikus hódító magatartása (ami egyébként csak a 17. századi Gusztini évkönyvben olvasható!); hanem más, azonnal talán nem szembeutó körülményekkel.

Ilyennek tartjuk azt, hogy III. Béla a halicsi magyar uralmat stabilizálni akarván teljesen a korabeli orosz szokásoknak megfelelően járt el. Először is igyekezett a maga pártjára állítani a halicsi előkelőket: „mindent adott, amire a halicsiaknak szüksége volt” (dade ves' nar'ad Galičanam).¹³⁵ Ez párhuzamba állítható Roman fejedelem korábbi törekvéseivel: „félelem nélkül üzengetett a halicsiaknak” (Roman že slašet' bez opasa Galičskim).¹³⁶ Azaz előre befolyásolni igyekezett a pártján álló csoport létszámát, amint az az egész Rusz területén szokásban volt. A halicsi uralkodó körök megnyerése után a kijevi nagyfejedelemhez küldött követeket (prisla korol' ko Svjatoslavi).¹³⁷ A tárgyalásokat folytatandó követek érkeztek Kijevből a magyar királyhoz Gleb Szvjatoszlavicsnak, a nagyfejedelem fiának vezetésével. A tárgyalások tartalmára csak következtetni tudunk. Szvjatoszlav kijevi nagyfejedelem (bár csak erős megszorításokkal tarthatjuk az egész Rusz uralkodójának) elismerhette III. Béla – azaz inkább András herceg – halicsi uralmát. Erre utal a magyar király távozása, másrészt pedig a Szvjatoszlavot ért szemrehányások Rjurik Rosztyiszlavics „társuralkodó” részéről. Közlebből meg nem határozható tartalmú szerződést (r'ad) köthetett III. Béla a halicsiakkal is, mivel azok elfogadták fejedelmükül. A megállapodás biztosítékául szolgálhattak azok a túsok, akikről a későbbiekben szó esik (po čim b'ahout' krepko po korolevici, synove i bratija ou korol'a to tu deržahout' s'a).¹³⁸ A halicsi előkelők megosztottsága (midőn Rosztyiszlav Berladnyicsicsnek is támogatói akadtak) láttán kezdődött el a magyarok sokszor citált kegyetlen viselkedése.

A magyar uralom azonban a halicsi hatalmi harcnak csak egyik lehetséges megoldását jelentette. Kik voltak a magyarok ellenfelei? Elsőként Vlagyimir Jaroszlavicsot említhetjük, aki mögött már az 1170-es években is egy arisztokrata csoport állt. Ezt jelzik „menekülései” 1173-ban és 1174-ben, amikor előbb lengyel, majd más orosz fejedelmek segítségével érte el célját apjával, Jaroszlavval szemben.¹³⁹ Féltestvére, Oleg, a kijelölt örökös valószínűleg származása miatt nem rendelkezett megfelelő bázissal,

ami segítségére lehetett volna a fejedelmi szék megtartásában. Elkergetése után – 1187 vége – többet nem is találkozunk vele. Vlagyimir Jaroszlavics – és a hívására megjelent magyarok – első ellenfele Roman Msztyiszlavics,¹⁴⁰ aki 1170-től a szomszédos Volhinia fejedelme volt. Roman halicsi terveinek első mutatója: a tervezett házasság leánya és Vlagyimir idősebb fia között. Leányának Halicsba küldése során teremtett kapcsolatot a halicsi előkelőkkel.¹⁴¹ A következő, halicsi trónra pályázó „fejedelem” Rosztyiszlav Berladnyicsics,¹⁴² akinek létezéséről csak eme egyetlen információ alapján tudunk. Apja Ivan Berladnyik volt, aki több ízben sikertelenül próbálkozott birtokot szerezni magának Halicsban. Rosztyiszlav a fejedelmi dinasztia egy deklasszálódott tagja; függő helyzete teljesen bizonyos, hiszen nem dönthetett önállóan a halicsi ajánlat elfogadásáról, meg kellett szereznie David szmolenszki fejedelem beleegyezését (isprosi ou Davida). Potenciális ellenfélként megemlíthetjük még Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi nagyfejedelmet (1176–1194) és a Kijev melletti Belgorodban székhelyet tartó Rjurik Rosztyiszlavics „társuralkodót” (1181–1194), akik közösen akartak Halicsra támadni, de tettük a szándéknál nem jutott tovább.

III. Béla, illetve András herceg halicsi uralmát az orosz fejedelmekénél lényegesen nagyobb katonai potenciál tette lehetővé. A hadsereg távozásával azonban András uralma épp olyan törékennyé vált, mint a többség támogatásával nem rendelkező orosz fejedelmeké. Halicsban a trónkövetelők mindegyike mellett az előkelők (muži, bojare) egy csoportját látjuk. Mivel konkrét személyekre vonatkozó adatok nincsenek, így sem az egyes csoportok létszámának alakulását nem tudjuk követni, sem a bennük szereplők pártállásának változásait. Az bizonyosra vehető, hogy a konfliktus hátterében már az 1170-es években kialakult két egymással vetélkedő csoport állt. Úgy gondoljuk, hogy Vlagyimir Jaroszlavicsot hatalomra juttatókkal szemben a volhiniai Romant pártolók az előzőtt Oleg egykori támogatói voltak. A magyarok megjelenésekor pedig elsősorban Vlagyimir egykori hívei sorakoztak fel mellettük. A velük oppozícióban lévők döntöttek Rosztyiszlav Halicsba hívásáról.

III. Béla két halicsi hadjárataról Magyarországon keletkezett forrással nem rendelkezünk, így egyéb külpolitikai lépéseivel – amelyekről határainkon túl keletkezett elbeszélő forrásokból értesülünk¹⁴³ –, összhangba állítva tudjuk értelmezni. III. Béláról több tanulmány is napvilágot látott, bennük igen árnyalt kép rajzolódik ki a III. Béla-kori külpolitikáról; idevonható eredményeiket csak ismételni tudjuk.¹⁴⁴ III. Béla külpolitikája az 1180-as években aktivizálódott a korábbi, 1172–1180 közötti időszakhoz képest, mikoris belső helyzetének megszilárdítása erői nagy részét lekötötték. A külpolitika aktivizálódása a következő lépésekben nyilvánult meg: bekapcsolódott a pápa és a császár közötti küzdelembe, Mánuel császár halála után megjelentek seregei a magyar–bizánci határ túlsóoldalán. 1189-re, a harmadik kereszteshadjárat indulásának idejére mindkét irányban változás történt. Részint javult a német–római császárhoz való viszony (ld. erre Barbarossa Frigyes magyarországi fogadtatását), részint megteremtődött a bizánci szövetség Béla király leányának és a bizánci trónküzdelmekből győztesen kikertült II. Iszakiosz Angelosz császárnak (1185–1195) 1185 őszi megkötött házasságával.¹⁴⁵

Több helyen is felbukkanó szempont III. Béla Halicsban folytatott egyházpolitikájának kérdése. Makk F. a magyar szakirodalom korábbi felfogását magáévá téve, a magyarok és a halicsiak között felmerült vallási ellentétéről beszél.¹⁴⁶ Legfőbb bizonyítéka ezen állítás mellett a magyar egyház ortodox-ellenessége (ld. pl. Lukács érsek szerepe a királykoronázások kérdésében), illetve a rilai Szent Iván-kultusz meghonosításának sikertelensége. Az orosz krónika nem szól sem a pápához való viszonyról, sem egy esetleges unió tervéről. Az ortodoxiával szembeni türelmetlenebb magatartás pedig csak III. Incével (1198–1216) emelkedett a hivatalos pápai politika szintjére.¹⁴⁷

Figyelembe véve azonban a pápa és a császár közötti ellentétek elsimulását a harmadik kereszteshadjárat idejére, valamint a német keresztetek és Bizánc közti konfliktusok sorozatát, nem zárhatjuk ki teljesen a magyarok részéről megnyilvánuló vallási türelmetlenséget a halicsi expanzió során. Indokolt lehet feltételezni a királyi udvar és a vezető egyháziak közti véleménykülönbségeket is. Az udvarban nyilván a király személyes nézetei domináltak, a Bizáncban nevelkedett III. Béla pedig aligha volt ortodoxia-ellenes; noha a pápai kúriával is jó viszonyban volt. Ramm azon állítását, mely szerint a „magyar király a pápai politika előretolt oszlopa”,¹⁴⁸ mindenképpen túlzásnak tartjuk. Különösen III. Bélára vonatkoztatva, aki saját személyében is a római és a bizánci egyház kettősségét hordozta, közvetítő szerepre vállalkozott a német keresztetek és Bizánc konfliktusában, nem utolsósorban pedig magyar királyként sem volt a pápai érdekek kiszolgálója. Ramm kategorikus fogalmazását a 13. századi viszonyok visszavetítésének tartjuk.

Hogyan értékeljük III. Béla halicsi politikáját? A fentiekben már szóltunk a pápához és a császárhoz való viszonyról¹⁴⁹ az 1180-as években. Az osztrák herceggel és a cseh királlyal a kapcsolatok normalizálódtak azt követően, hogy elejtették Géza herceg (Béla öccse) trónaspirációinak támogatását. Ez egyben Béla belső helyzetének teljes megszilárdulását is jelentette. Úgy véljük, a környező országok közül a Kijevi Ruszban a széttagolódás felerősödése miatt a halicsi fejedelemség volt az a „leggyengébb láncszem”, amely egy belsőleg konszolidált állam expanziós „étvágyát” kielégítette. A hódítás sikertelenségének magyarázata részben abban is keresendő, amiben kezdeti sikerei: a halicsi előkelők megosztottságában. III. Béla részéről az orosz ügyek iránti érdeklődést inspirálhatta anyjának (Eufrozina Msztyiszlavna) származása is. A halicsi hódítás háttérében álló okok között ez aligha perdöntő, de a hódításhoz elengedhetetlenül szükséges „jogcímet” megteremthette. Végül említést kell tennünk a sikertelen expanzió két maradandóbb következményéről. Az egyik a nyomában kirobbanó magyar–lengyel konfliktus, amelyet csak az 1193. évi békekötés zár le.¹⁵⁰ A másik pedig egy olyan expanziós irány kijelölése, amely a 13. században tartósan jelen van, elsősorban II. András (1205–1235) külpolitikájában,¹⁵¹ de módosult formában IV. Béla (1235–1270) korában is.

Jegyzetek

1. Kijevi évkönyvnek nevezi a szakirodalom az Ipatyjev krónika kódexének „középső”, az 1118–1199 közti eseményeket elbeszélő részét. Legutóbbi kiadása: Polnoje szobranije russzkih letopiszzej (a továbbiakban: PSZRL) T.II. Moszkva, 1962. 285–715.; magyar vonatkozású részeinek fordítása: Hodinka A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916. 94–199., 288–304. (a továbbiakban: Hodinka 1916.); magyar történeti forrásértékéről: Font M.: A kijevi évkönyv mint magyar történeti forrás. Történelmi Szemle, 1991. 1. 70–83. (a továbbiakban: Font 1991.)
2. PSZRL II. 285–288.
3. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. (a továbbiakban SRH) I–II. ed. E. Szentpétery. Budapestini, 1937–38. 437–438.
4. Font 1991. 77.; más véleményen van Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp., 1899. 231., 474. 426. jegyzet (a továbbiakban: Pauler).
5. Rapov, O. M.: Knyzseszkije vlagyenyija na Ruszi v X – pervoj polovinye XIII. vv. Moszkva, 1977. 88–89. (a továbbiakban: Rapov).
6. Fejér, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (a továbbiakban:

- CD) I–XI. Budae, 1829–1844. itt: I. 469.; Wertner M.: Az Árpádok családi története. Történeti- nép- és földrajzi tár. LI. Nagy–Beckereken, 1892. 205. (a továbbiakban: Wertner); Pasuto, V. T.: Vnyesnyaja polityika Drevnyej Ruszi. Moszkva, 1968. 53. (a továbbiakban: Pasuto)
7. Poveszty vremennih let. cs.I. tekszt i perevod. podgotovka: Lihacsov, D.Sz. Moszkva–Leningrád, 1950. 179. (a továbbiakban: PVL); PSZRL XXV. Moszkva, 1949. 22.
8. Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber quartus (1082–1139) Varsaviae, 1970., Liber quintus (1140–1173), Liber sextus (1173–1240) Varsaviae, 1973. itt: IV. 285–286. (a továbbiakban: Długosz)
9. PSZRL XXV. 28.
10. PSZRL II. 286.; a konfliktusról ld. Mavrogyin, V. V.: Russzkije na Dunaje. Ucsonije zapiszi Universziteta Szaratova. 1943. 3–18.; Pasuto 186–187.
11. PVL I. 202.; Ribakov, B. A.: Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva. Moszkva, 1982. 462–464. (a továbbiakban: Ribakov).
12. Az „otcsina” az „otec”=„apa” szóból ered, apai örökség, apai birtok értelemben fordul elő. A későbbi nyelvfejlődés során „votcsina” alakban és örökbirtok jelentésben rögzült.
13. PSZRL II. 285–286.; Andrijasev, A. M.: Ocserk isztorii Volosszkaj zemli do konca XIV veka. Kijev, 1887. 117–118.; Krijakevics, I. T.: Galicko–Volinszke knyazivsztvo. Kijev, 1984. 81. (a továbbiakban: Krijakevics); Kotljár, N. F.: Formirovanyije territorii i voznyikovenyije gorodov Galicko–Volinszkaj Ruszi IX–XIII. vv. Kijev, 1985. 56–57. (a továbbiakban: Kotljár).
14. SRH I. 437–438.
15. Florovszkij, A. V.: Csehi i vosztocsnije szlavjanye. Ocserk po isztorii cseszsko–russzkij otnosenyij (X–XVIII vv.) t.I. v Praze, 1935. 60–62. (a továbbiakban: Florovszkij).
16. Makk F.: Magyarország a 12. században. (a továbbiakban: Makk 1986) Bp., 1986. 93.; Uő: Magyar külpolitika (896–1196) Szeged, 1993. 143. (a továbbiakban: Makk 1993).
17. Hrusevszkij, M.: Isztorija Ukraini–Ruszi. II. U Lvovi, 1905. 413. (a továbbiakban Hrusevszkij).
18. Długosz IV. 295.
19. SRH I. 429–31.
20. Makk 1986. 93.; Makk 1993. 136.
21. Pauler I. 231–232.; Deér J.: A magyar törzsszövetség és a patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928. 107. (a továbbiakban: Deér); Magyarország története tíz kötetben. I. Szerk. Székely Gy. és Bartha A. Bp., 1984. 1178–1188. (a továbbiakban: MT I.); Kristó Gy.: Az Árpádok háborúi. Bp., 1986. 73–77. (a továbbiakban: Kristó 1986.); Makk 1986. 93–105.; Kosztolnyik, Z. J.: From Coloman the learned to Béla III. New York, 1987. 79–98. az orosz hadjáratról: 84. (a továbbiakban Kosztolnyik.)
22. Gombos F. A.: Catalogus fontium historiae Hungariae I–III. Budapestini, 1937–38. itt: I. 315, 687–688., III. 1764. (a továbbiakban: G); Makk, 1986. 95.
23. Font M.: A XII. századi orosz–magyar kapcsolatok kérdéséhez. Kéziratosszöveg. Szeged, 1979. (a továbbiakban: Font 1979.) 54–66.
24. PSZRL I. Moszkva, 1962–63. 293.; II. 288–289.; Rapov 70–72.
25. Długosz IV. 308.

26. Hruscvszkij 418.
27. G III. 2326.
28. Pauler I. 476. 436. jegyzet.
29. Pasuto 334.
30. Bartal A.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Bp., 1983. 409.; Teljesen más véleményen van Nazarenko, A. V.: O „russzkoij marke” v szrednyevekovoij Vengrii. In: *Vosztocsnaja Jevropa v drevnoszty i szrednyevekovoje*. Moskva, 1978. 302–306.
31. Makk 1986. 101–102.; Makk 1993. 146.
32. Rapov 73. – 26., 28., 29., 31. sz. jegyzetek.
33. Semkowicz, A.: *Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384)*. Kraków, 1887. 52–54.; Perfeckij, E.: *Historia polonica Jana Długosza a ruské letopisectvi*. V Praze, 1932. 83–91.
34. Győrffy Gy.: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. Az MTA II. Osztályának Közleményei. 1952. 325–362., 1953. 69–104.; Font M.: *Powstanie szojuzu halicko-węgierskiego w latach dwudziestych XII. wieku*. In: *Studia Historyczne* r. XXXVI. Kraków 1993. Z. 3. (142) 281–286.
35. Boriszról ld. Hodinka A.: *Kolománovics Borisz*. *Történelmi Tár*, 1889. 421–439. (a továbbiakban: Hodinka 1889); *Rozanov, Sz. P.: Jevfimija Vlagyimirovna i Borisz Kolomanovics*. In: *Izvesztyija Akademii Nauk SZSZSZR Leningrad, 1930 knyiga VII. Szerija gumanitarnih nauk No 7*. 585–599. No 9. 649–671.; Makk F.: *Megjegyzések II. Béla történetéhez*. In: *Acta Universitatis Szegediensis de A. József nominatae. Acta Historica (a továbbiakban: AUSZ AH)* t. XL. Szeged, 1972. 32–50. (a továbbiakban: Makk 1987.); Font 1979. 60–62.; Uő. *Fattýú volt-e Borisz?* *Interpress Magazin* 1984/8. 22–26. (a továbbiakban: Font 1984); Uő. *Magyar–orosz politikai kapcsolatok 1118–1240. kéziratot kandidátusi értekezés*. Pécs, 1989. 136–140., 143–144. (a továbbiakban: Font 1989.); Kerbl, R.: *Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenköningreich*. Wien, 1979. 64–66. (a továbbiakban: Kerbl)
36. SRH I. 429.
37. Az Álmos-ági krónikás tevékenységéről ld. Domanovszky S.: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta*. *Századok*, 1933. 38–54., 163–184.; Váczy P.: *A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben*. *Levéltári Közlemények*, 1940–41. 304–338.; Kristó Gy.–Makk F.: *Krónikáink keletkezéstörténetéhez*. *Történelmi Szemle*, 1972. 1. 198–205.; Kristó Gy.: *A Képes Krónika szerzője és szövege*. In: *Képes Krónika*. Bp., 1986. 459–516.
38. G I. 442., III. 1764, 2288.; Moravcsik Gy.: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Bp., 1984. 208. (a továbbiakban: Moravcsik)
39. Makk 1986. 107–108.; Makk 1987. 62–63.
40. Hodinka 1889. 421–434.; Kerbl 64–66.; MT I. 1187.
41. Makk 1987. 61. 6. sz. jegyzet
42. G II. 2287–2288.; a lengyel viszonyokra ld. Hruscvszkij 413.; Jasienica, P.: *Polska Piastów*. Warszawa, 1985. 78–91. (a továbbiakban: Jasienica)
43. Az előzményekre ld. SRH I. 446–452.; a csatára: G I. 442., III. 1764–65.; *Monumenta Poloniae Historica I–IV*. Lwów 1864–1878. (a továbbiakban: MPH) itt: III. 152–153.; Makk 1972. 44.; Makk 1986. 110–111.; Makk 1987. 63.; Kristó 1986. 77.; Kristó Gy.: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*. Szeged 1993. 158–162. (a továbbiakban: Kristó 1993.)
44. PSZRL II. 450.

45. Historia diplomacji polskiej. (a továbbiakban: HDP) I. Warszawa, 1982. 124–125.; Wyrozumski, J.: Historia Polski. Do roku 1505. Warszawa, 1984. 143–144. (a továbbiakban: Wyrozumski); Makk 1987. 64.
46. HDP I. 125.; Pasuto 152.; 168.
47. Font 1979. 63.; Font 1984. 25.
48. Rüss, H.: Das Reich von Kiev. In: Handbuch der Geschichte Russlands. I. Stuttgart, 1980. 199–429. itt: 334. (a továbbiakban: Rüss)
49. Kerbl 75.; MPH III. 152–153. (Rocznik Małopolski)
50. Kerbl 87.
51. Pasko (Baszko) krónikájáról ld. Dąbrowski, J.: Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480). Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964. 54., 131–133.
52. Pauler I. 244.; MT I. 1191–1193.; Makk 1986. 114–115.; Kristó 1986. 77–78.
53. PSZRL I/2. 305.; II. 301.
54. Font 1991. 76.
55. Letopiszec Perejaszlavlja Russzkovo. Moszkva 1851. 53. (a továbbiakban: Letopiszec); Pauler I. 244.; MT I. 1193.; Makk 1986. 115.; Kristó 1986. 78.
56. Deér 119.
57. MT I. 1193.
58. PSZRL II. 308., 313.; Pasuto 168.; HDP I. 138–139.
59. Letopiszec 53.
60. PSZRL I/2. 311.; II. 315–316.; XXV. 36.; Letopiszec 56.; Berezskov, I. G.: Hronologija russzkovo letopiszanyija. Moszkva, 1963. 146. (a továbbiakban: Berezskov); Font 1991. 76.
61. Szolovjov, Sz. M.: Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. I. tt. 1–2. Moszkva, 1959. 434–435. (a továbbiakban: Szolovjov); Rapov 146.; Ribakov 510.; Kotljár 82–83.; Tolocsko, P. P.: Drevnyaja Rusz. Kijev, 1987. 122.; Korinnij, N. N.: Perejaszlavszkaja zemlja X – pervaja polovina XIII v. Kijev, 1992. 65.
62. PSZRL II. 308., 315.; XXV. 36.; Długosz V. 26.; MPH III. 360. (Kadhubek); Rhode, G.: Geschichte Polens. Darmstadt, 1966. 42. (a továbbiakban: Rhode); Hellmann, M.: Daten der polnischen Geschichte. München, 1982. 27. (a továbbiakban: Hellmann); HDP I. 139.; Jasienica 92–105.; Snoch, B.: Synowe Krzywoustego. Warszawa, 1987. 60–83. (a továbbiakban: Snoch).
63. PSZRL II. 316–317.; Mavrogyin, V. V.: O narodnih dvizsenijah v Galicko-Volinszkom knyazsesztve XII–XIII vv. In: Ucsónije zapiszi Leningradszkovo Univerzitetá. Leningrad 1939. 3–15.; Kotljár 81.
64. Grot, K. Ja.: Iz isztorii Ugrii i szlavjansztva v XII v. (1141–1173). Varsava, 1889. 74–75. (a továbbiakban: Grot); Hrusevszkij 427.; Pasuto 168.; Font 1979. 67–69.; Uő: II. Géza orosz politikája 1141–1152. AUSZ AH t. (XVII. Szeged 1980. 33–39. (a továbbiakban: Font 1980); Makk 1986. 117.; Kosztolnyik 141–159.
65. PSZRL II. 384.
66. SRH I. 458.; Wertner 311–315.; Grot 95–97.; Pauler I. 269.; Pasuto 168.; Makk 1986. 122–123.; MT I. 1197.
67. Hodinka 1889. 430.; MT I. 1195–1196.; Makk 1987. 64.
68. Deér 122.; Makk 1986. 122–124.
69. SRH I. 453.
70. G III. 1768.

71. Grot 94.; Font 1980. 35.
72. Font 1980. 36.
73. SHR I. 459.
74. Grot 181. 3. sz. jegyzet; Deér 123.; Vasziljevskij, V. G.: Iz isztorii Bizantii v XII v. (szozuz dvuh imperij 1148–1155). Trudi IV. Leningrad, 1930. 43–44. (a továbbiakban: Vasziljevskij); Ostrogorsky: Histoire de l'état byzantin. Paris, 1969.² 405–406.
75. Pauler Gy.: II. Géza orosz–görög háborúi (1148–1156). Hadtörténeti Közlemények 1890. 1–19, 273–285. (a továbbiakban: Pauler 1890.); Vasziljevskij 43–44.; Makk 1986. 125–127.; Kristó 1986. 81.; Angold, M.: The Byzantine Empire 1025–1205. London–New York, 1984. 164–169.
76. Jurij Dolgorukijra id.: PSZRL II. 521.; Makai, J.: Jurij Dolgorukij tevékenysége Észak-Oroszországban. Világtörténet, 1991. 1. 38–46.; Vlagyimirkóra: Pasuto 422.; mindkettőjükre: Frances, E.: Les Relations russo-byzantines au XIIe siècle et la domination de Galicie au bas-Danube. Byzantinoslavica, 1959. 1. 50–62. (a továbbiakban: Frances).
77. Rhode 42.; Rüss 377.; HDP I. 139.; Wyrozumski 143–149.; Jasienica 92–105.; Hellmann 27–28.; Giertych, J.: Tysiac lat historii polskiego narodu. London, 1986. 80–82.; Snoch 60–83.
78. Długosz V. 49.
79. PSZRL II. 384.
80. Florovszkij 76.
81. Florovszkij 62.; Grot 81–82., 152.
82. Izjaszlavra ld. Rapov 145–146.; Tolocsko, P. P.: Nascsadki Monomaha. Kijev, 1972. (a továbbiakban: Tolocsko 1972); a háborúra: Grot 149–209.; Szolovjov 443–156.; Kripjakevics 75–76.; Kotljar 84.; Makk 1986. 128–131.; Kristó 1986. 81–86. Font 1980.; uő: 1989. 147–156.
83. PSZRL I/2.; II.; XXV.; Letopiszec; a magyarok említése nélkül: Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov. Moszkva–Leninrad, 1950.
84. SRH I. 460.
85. Moravcsik 199–209., 269–171.; SRH II. 198.
86. Az orosz háborúk datálására ld.: Hodinka 1916. 88.; Berezkov 147–149.; a bizánciakra: Moravcsik Gy.: Bizánc és a magyarság. Bp., 1953. 78–87.; Makk F.: Megjegyzések a II. Géza-kori magyar–bizánci konfrontáció kronológiájához. AUSZ AH t.LXVII. Szeged, 1980. 41–56. itt: 53.(a továbbiakban: Makk 1980.); mindkettőre: Pauler 1890.
87. PSZRL II. 361–362.
88. Grot 138–139.; Pauler 1890.; Berezkov 147.; Pasuto 169.; Makk 1986. 129.; Makk 1993. 160–161.; Kristó 1986. 81.
89. PSZRL II. 353.; Berezkov 147.; Rapov 107.
90. PSZRL II. 384–385.; Letopiszec 61.; a bizánci háborúval való összevetésre ld. Makk 1980.
91. Makk F.: K dosztovernosztyi odnovo iz szoobscsenij Kijevszkoj letopiszi. AUSZ Dissertationes Slavicae. Supplementum. Szeged, 1981. 9–13.; Makk 1986. 132.; Makk 1993. 160–161.
92. Font 1980.; Uő: Vazsnyicsije polityicseszkie problemi Kijevszkoj Ruszi XII v. AUSZ DS Supplementum. Szeged, 1981. 14–20.; Uő: Polityicseszkiye otnosenija ven-

- gerszkovo korolja Gezi II sz. Ruszju 1141–1152. In: Hungaro–Slavica 1983. Bp., 1983. 33–40.
93. Berezskov 149.
94. Font 1989. 149.
95. PSZRL II. 405–406.; I/2. 337.; XXV. 49.; Letopiszec 63.
96. PSZRL II. 407.
97. Makk 1980.; Makk 1986. 132–133.
98. Font 1989. 150.
99. PSZRL II. 407.; Pasuto 171.
100. PSZRL II. 408–410., 413., 415–416., 420.; XXV. 50–54.; Letopiszec 65.
101. ez utóbbira ld. PSZRL II. 415–416., 419–420.
102. Berezskov 151.
103. Tolocsko 1972. 92–93.; Font 1989. 151.
104. PSZRL II. 420–421.; 425., 434., 441–442.; XXV. 50–54.; Letopiszec 67.
105. PSZRL II. 420–421., 425.
106. Berezskov 154–155.
107. PSZRL II. 446–454.; I/2. 336–338.; XXV. 54–56.; Letopiszec 67–68.; MPH II. 517.; SRH II. 199.
108. Berezskov 155–156.
109. Pauler I. 362.; Susarin, V. P.: Isztorija Vengrii v trjoh tomah. I. Moszkva, 1971. 142. (a továbbiakban: Susarin); Kratkaja isztorija Vengrii. Moszkva, 1991. 30. – a vonatkozó rész Susarin munkája.
110. Rapov 74.; Tolocsko 1972. 108–110.
111. Pauler I. 349.
112. Deér 125.
113. Magyarország története. I. egyetemi tankönyv. Szerk. Elekes L.–Lederer E.–Székely Gy. Bp., 1961.; Magyarország története I. Szerk. Pémányi E.–Molnár E.–Székely Gy. Bp., 1967.
114. Makk F.: Magyar–bizánci kapcsolatok a XII. században. Kéziratok kandidátusi értekezés. Szeged, 1978. 82; uő: The Árpáds and the Comneni. Bp. 1989. (a továbbiakban: Makk: The Árpáds) 48.
115. Pasuto 163–183.; Susarin 142–144.; Makk 1986. 128–131.; Kristó 1986. 81–86. ld. még Kosztolnyik 141–144.
116. Hrusevszkij 429–432.
117. PSZRL II. 452.
118. PSZRL II. 482–483.
119. PSZRL II. 483–485. 1986.
120. Makk 1986. 131.; Makk 1993. 161.; Kristó 86.; Krsitó 1993. 164–165. Itt lelte halálát az állhatatos trónkövetelő Borisz, ld. erre: G III. 1770.; Moravcsik 271.; Kerbl 99.
121. Font 1980. 38.; Uő: Géza II i Izjaszlav Kijevszkij. AUSZ DS t.XIV. Szeged, 1982. 79–87.

122. SRH I. 460.
123. Pasuto 179.; MT I. 1207.; Font 1989. 156.
124. PSZRL II. 519.; Frances 55–57.
125. PSZRL II. 496–497.; a kronológiára ld. Berezkov 161.; a politikai viszonyokra: Kripiakevics 78.; Kotljar 85.
126. Grot 273–291.; Hrusevszkij 438–441.; Pasuto 179.; Makk 1986. 170.; Makk F.: Contribution a l'histoire des relations hungaro–byzantine au XII siecle. Acta Antiqua Academiae Scientiarum t. 29. fasc. 1–4. Bp., 1984. 445–456. itt: 452.; Kristó 1986. 88–90.
127. Moravcsik 217.
- 128 MT I. 1227.; Kerbl 129.; Makk 1993. 161.
129. PSZRL II. 557–567.; MPH II. 412–413, 535.; Dlugosz VI. 141–144.; a lengyel és orosz krónikák szövegkapcsolatairól ld. Font M.: Szempontok III. Béla halicsi hadjáratainak kronológiájához. AUSZ AH t.LXXXIV. Szeged, 1987. 45–50.; Font 1991. 79–80.
130. Id. erre Font a 129. jegyzetben.
131. PSZRL II. 660–661.
132. PSZRL II. 664.
133. G I. 48., II. 897., 943., 1052., 1158–1159., 1310., III. 1759–1760.
134. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Sclavoniae. red. Smičiklas, T. Zagrabiae 1904. II. 217. és 231. sz. oklevelek
135. PSZRL II. 661.
136. PSZR II. 660.
137. PSZRL II. 662.
138. PSZRL II. 664.
139. PSZRL II. 564, 572.
140. Rapov 175–176.
141. PSZRL II. 660.
142. Rapov 79.
143. Id erre G I–III. a 133. jegyzetben; valamint III. Béla emlékezete. (a továbbiakban: III. Béla) Szerk. Kristó Gy. és Makk F. Bp., 1981. forrásait.
144. Kerbl 131–151.; III. Béla.; MT I. 1254–55.; Makk F.: III. Béla és Bizánc. Századok, 1982. I. 33–61.; Makk 1986. 183–220.; Makk 1993. 183.; Kristó 1986. 96–99.; Font M.: III. Béla szerepe az 1180-as évek halicsi trónküzdelmeiben. In: Történeti Tanulmányok Dél Pannóniából. I. Pécs, 1988. 9–17.
145. Moravcsik 259., 294–295. Petrov, P.: Vázsztanovavane na bálgarszkata dárzsava 1185–1197. Szofia, 1985. 173.; Angold 271–272.
146. Makk 1986. 213.
147. Gergely J.: A pápaság története. Bp., 1982. 116–119.; Szántó K.: A katolikus egyház története. I. Bp., 1987. 380–382.
148. Ramm B. Ja.: Papsztvo i Rusz v X–XV vv. Moszkva–Leningrad, 1959. 134–135.
149. Id erre még Kosztolnyik, Z. J.: The Foreign Policy of Béla III of Hungary in the Light of Papal Correspondence. In: Ungarn–Jahrbuch Bd. 9. München, 1978. 1–14.; Kosztolnyik 200–233, az orosz politikáról: 210–212.

MÁRTA F. FONT

*Die ungarisch-russischen politischen Beziehungen
im 12. Jahrhundert*

Verfasserin entwirft in erster Linie aufgrund der Informationen über Ungarn im Kiew-Jahrbuch ein Bild über die Entwicklung der politischen Beziehungen zwischen dem mittelalterlichen Ungarn und Kiew. Das Kiew-Jahrbuch bildet den Teil Ipatjewskaja Letopis zwischen 1118 und 1199, diese sind auch die Zeitgrenzen der in dieser Studie analysierten Beziehungen. Im Kiew-Jahrbuch begegnen uns in der Zeitspanne 1118–1148 verhältnismäßig kurze und verstreute Berichte. Demgegenüber bilden jene Abschnitte, die die Herrschaftsperiode von Géza II. (1141–1162) und von Béla II. (1172–1196) streifen (1148–1152 bzw. 1188–1189), eine thematische Einheit mit viel detaillierteren Berichten.

Neben dem in altrussischer Sprache geschriebenen Jahrbuch bieten die lateinischen Quellen nur ergänzende Informationen, trotzdem können sie nicht außer acht gelassen werden: In der Chronik von Jan Dlugos ist ein Jahrbuchabschnitt überliefert, der wohl aus der verschollenen Halicser Chronik über die 1120er Jahre stammen mag. Mit Hilfe dieses Abschnittes stellt die Verfasserin fest, daß der Anfang des politischen Bündnisses zwischen den Fürsten von Halics und Ungarn in dieser Zeit anzusiedeln sei.

Unter Géza II. erschien aber neben dem Kontakt zu Halics auch die Linie, die den Großfürsten von Kiew unterstützte. Anfangs standen diese zwei Richtungen einander nicht gegenüber, 1150–1152 aber bereits ja! Dieses zweifache Interesse zeigte sich auch im Kreise der ungarischen Aristokratie, was die Zwitterlösung zur Folge hatte, daß die Überlegenheit durch die militärischen Siege in den Friedensschlüssen nicht bemerkbar waren. In den Ereignissen während der Herrschaft von Béla III. registriert die Verfasserin die ersten Zeichen der Expansion, jene Tendenz, die später in der Außenpolitik unserer Könige im 13. Jahrhundert (András II. und Béla IV.) lange Zeit präsent war.

MÁRTA F. FONT

Hungarian–Russian Political Relations in the 12th Century

The author describes the development of political connections between medieval Hungary and the Kievan Rus relying chiefly on the Hungarian related information in the Kievan Chronicle. The Kievan Chronicle constitutes the part between 1118 and 1199 of Ipatievskaja letopis, thus defining the chronological limits of the relations discussed in the paper. The part between 1118 and 1148 of the Kievan Chronicle contains relatively shorter and more sporadic pieces of information. By contrast, the parts (1148 to 1152 and 1188 to 1189, respectively) concerning the times of Géza II (1141–1162) and Béla III (1172–1196) form distinct thematic units with longer and more detailed reports.

Latin sources, though providing supplementary information only to the chronicle written in Old Russian, should not be ignored. The chronicle of Jan Dlugosz, for example, has preserved a fragment that must have originated in the – now lost – Halich Chronicle relating to the 1120s. The author uses this to show that the political alliance between Hungary and the ruling Princes of Halich originated in those years.

The reign of Géza II, on the other hand, saw the emergence of another trend supporting the Grand Duke of Kiev, in addition to the Halich connection. This duality was unproblematic in the beginning, but meant conflict in 1150–52. This dual interest was also reflected among the Hungarian aristocracy with the half-way result that the superiority of military victories was not visible in the peace treaties. The events during the reign of Béla III display the first manifestations of expansion, a tendency that would become permanent in the foreign policies of the Hungarian kings (András II, Béla IV) in the 13th century.